

СУД ПРИСЯЖНИХ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ОСОБИ НА НЕОБХІДНУ ОБОРОНУ

Орловський Б. М.

*кандидат юридичних наук, старший викладач Одеського
національного університету імені І. І. Мечникова м. Одеса, Україна*

Розбудова в Україні соціальної держави в рамках вступу до Європейського Союзу передбачає що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю і забезпечення їх захисту є одним із пріоритетних напрямків кримінально-правової політики української держави. В кримінальному праві України такий захист реалізується через право кожної особи на необхідну оборону від суспільно небезпечних посягань. В той же часу судовій практиці виникає багато спірних моментів з питань дотримання особою меж необхідної оборони, які пов'язані: 1) із тим, що судам першої інстанції властива обвинувальна установка для особи, що захищається в рамках необхідної оборони, яка склалася ще за часів СРСР [1, с. 87]; 2) із значною кількістю помилок, що робляться правоохоронними та судовими органами при розслідуванні та розгляді безпосередньо кримінальних справ з питань перевищення особою меж необхідної оборони. Тому в рамках цього постає питання про необхідність забезпечення гарантій ефективною реалізації права особи на необхідну оборону в кримінальному праві України.

Дослідженням різних аспектів інституту необхідної оборони у вітчизняній та сучасній науці кримінального права займалися такі вчені, як П. П. Андрушко, Ю. В. Баулін, М. І. Бажанов, В. І. Борисов, В. П. Діденко, Я. В. Мочкош, Н. Н. Паше-Озерський, І. С. Тишкевич, І. В. Ткаченко, Т. Г. Шавгулідзе, М. І. Якубович та інші. В даних тезах автор, опираючись на попередні дослідження, проаналізує питання щодо дотримання і перевищення особою меж необхідної оборони в кримінальному праві України і визначить гарантії, які здатні забезпечити кваліфікований та якісний розгляд означеної категорії кримінальних справ у правозастосовній (судовій) практиці.

В теорії кримінального права України не існує єдиної і детальної характеристики поняття «перевищення меж необхідної оборони». При визначенні цього поняття у кримінальному праві в основному посилаються на ч. 3 ст. 36 КК України, в якій зазначено, що «перевищенням меж необхідної оборони визна-

ється умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Перевищення меж необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 цього Кодексу» [3, с. 19]. Аналогічна позиція існує і в науці кримінального права, наприклад, Ю. В. Баулін зазначає, що «перевищення меж необхідної оборони - це завідоме спричинення особі, що посягає тяжкої шкоди (смерті або тяжких тілесних ушкоджень), яка явно неспіврозмірна з небезпечністю посягання чи явно не відповідає обстановці захисту» [2, с. 259].

Якщо узагальнити ці визначення то можна помітити їх спільну особливість, яка полягає у тому, що в них при характеристиці наявності/відсутності дотримання меж необхідної оборони і їх перевищення, акцент робиться на наявності або відсутності тяжкої шкоди, яка заподіюється тому, хто посягає. Така тенденція існує і у слідчій та судовій практиці, де кваліфікація дотримання меж необхідної оборони та їх перевищення просто визначається в залежності від наявності факту заподіяння тяжкої шкоди тому, хто посягає. Зокрема, в багатьох випадках, при розгляді питання про наявність/відсутність в діях особи, що захищається перевищення меж необхідної оборони, слідчі та суди першої інстанції оцінюють дотримання меж необхідної оборони з точки зору наявності чи відсутності спричинення особі, що посягає тяжких тілесних ушкоджень або позбавлення її життя. Якщо вказані наслідки захисних дій присутні, то дії особи, що захищається в таких випадках кваліфікуються як перевищення меж необхідної оборони за статтями 118 і 124 КК України. При цьому не враховуються та не вивчаються інші важливі обставини конкретного випадку захисту при необхідній обороні та навіть певні законодавчі положення, зокрема:

1) можливість і правомірність вчинення особою певного роду захисних дій, які призвели до заподіяння тяжкої шкоди (смерті або тяжких тілесних ушкоджень), що виступає наслідком вказаних дій. Щодо такого критерію автором, у своїх дослідженнях, зазначалося наступне: якщо суд визнає правомірним, що особа при груповому нападі на неї, за наявних під час нападу обставин та фактів, мала право відмахнутися ножом від нападаючих, то наслідки такого удару (розмір завданих таким ударом тілесних ушкоджень), не повинні принципово впливати на кваліфікацію правомірності необхідної оборони та дотримання її меж, навіть якщо один із нападаючих в момент удару, випадково нахилившись вперед, отримав удар у шию замість тулуба, і від цього удару ножом помер [5, с. 109].

2) підпадання ситуації захисту під спеціальні випадки необхідної оборони, пов'язані із захистом від посягань із підвищеним ступенем суспільної небезпеки, при яких можливо заподіяння будь-якого розміру шкоди особі, що посягає.

Так, відповідно до ч. 5 ст. 36 КК України «не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає» [3, с. 19].

Результатом неврахування означених автором обставин та положень стає скасування судових рішень та невиправдане засудження особи до суворого покарання. Наведемо приклад з практики: 29 лютого 2004 р. вдень Ш. побачив, що на його подвір'я зайшов сусід Б., який почав розмахувати сокирою перед його матер'ю і погрожувати їй розправою. Побоюючись за життя матері, вий схопив дерев'яний держак від лопати, вибив ним сокиру з рук Б. і, після цього, ударив держаком його по голові, чим заподіяв Б. тяжкі тілесні ушкодження. Звенигородський районний суд Черкаської області вироком від 26 травня 2005 р. засудив Ш. за умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень за ч. 1 ст. 121 КК України на п'ять років позбавлення волі, оскільки Б. лише погрожував його матері сокирою, але не нападав на неї. Ухвалою Верховного Суду України дії Ш. були перекваліфіковані на ст. 124 КК України (заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони) і покарання йому було змінено до 2 років обмеження волі, оскільки Ш., сприйнявши дії озброєного сокирою Б. як реальну загрозу життю і здоров'ю матері, при цьому перевищив меж необхідної оборони. Це виразилось у тому, що після того, як він держаком вибив з рук Б. сокиру, посягання останнього було відвернене і завдання Ш. нового удару по голові Б., який призвів до тяжких тілесних ушкоджень, не було викликано необхідністю [6, с. 78-79].

Таким чином, з урахуванням означеної в тезах складності кваліфікації дій особи, вчинених у стані необхідної оборони і можливості допущення при цьому різного роду помилок правоохоронними та судовими органами, які частково було розглянуто вище, автор пропонує встановити розгляд такої категорії справ у суді за участю суду присяжних. В ст. 31 нового Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012р. розгляд справ судом присяжних (у складі двох професійних суддів та трьох присяжних) передбачається за клопотанням обвинуваченого щодо злочинів, за вчинення яких встановлено покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Якщо розглянути історію виникнення та розвитку суду присяжних в Україні, то можна побачити що цей інститут виник на українських землях під час судової реформи 1864 року у Російській імперії та використовувався у справах про політичні злочини, про релігійні злочини та про особливо тяжкі злочини, за які передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 10 років або довічне позбавлення волі [4, с. 56]. Поступово державою було здійснено обмеження компетенції суду присяжних виключно до участі у розгляді особливо тяжких злочинів та, за часів СРСР, замінено на інститут народних засідателів. В теперішній час у науці складається думка, що суди присяжних та колегії народних засідателів носять виключно формальний характер і не впливають на вирішення справи у суді, хоча основне їх призначення полягає в безпосередній участі громадян у відправленні правосуддя в публічних судових процесах, які характеризуються значним суспільним інтересом.

Автор вважає, що надання обвинуваченому у перевищенні меж необхідної оборони права клопотати про розгляд його справи судом присяжних буде важливою процесуальною гарантією кваліфікованого і усестороннього розгляду

такої категорії справ. На думку автора саме по такій категорії кримінальних справ і необхідно вводити суд присяжних, оскільки такі судові справи досить часто є публічними і мають значний суспільний інтерес.

Тому узагальнюючи проведені у тезах дослідження автор вважає, що суд присяжних є однією із важливих гарантій забезпечення практичної реалізації права особи на необхідну оборону. Участь суду присяжних у справах, пов'язаних із перевищенням особою меж необхідної оборони забезпечить об'єктивний і усесторонній їх розгляд та стане прогресивним кроком вперед у напрямку розвитку законодавства України на рівні міжнародних стандартів.

Література:

1. Балашов І. Перевищення меж необхідної оборони: спірні питання / І. Балашов // Право України. - 2006. - № 8. - С. 85-88.
2. Баулин Ю. В. Обстоятельства, исключющие преступность деяния: монография / Юрий Васильевич Баулин. - Х.: Основа, 1991. - 360 с.
3. Кримінальний кодекс України (із змінами і доповненнями станом на 25 лютого 2013 року) / Укладач проф. В. І. Тютюгін. - Х.: ТОВ «Одисей», 2013. - 234 с.
4. Ларин А. М. Из истории суда присяжных в России / Александр Михайлович Ларин.-М.: Российская правовая акад. МЮ РФ, 1995. - 104 с.
5. Орловський Б. М. Проблеми кримінально-правового регулювання перевищення меж необхідної оборони / Б. М. Орловський // Вісник Академії адвокатури України. - 2011. - № 2. - С. 107-112.
6. Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах: офіційне видання / Відп. ред. Петро Пилипович Пилипчук. - К.: Ін Юре, 2006. - 392 с.